

Szentmihályi Gergely

NUMERIKUS EGALITARIZMUS?

Gondolatok a pozitív diszkriminációról

„A tévedések nem szűnnek meg tévedések lenni, azután sem, hogy divattá válnak.”

Gilbert Keith Chesterton

A kezdetek és a kvótarendszer virágkora

A pozitív diszkrimináció az 1960-as években vált politikai jelszóvá az Egyesült Államokban. Elsősorban John F. Kennedy és Lyndon B. Johnson amerikai elnökök nevéhez köthető, a kifejezést előbbi használta először egy elnöki rendeletben 1961-ben, azonban Johnson elnöksége alatt vált igazán divatos politikai fogalomká. A Johnson által kezdeményezett 1964-es Civil Rights Act (amelyet a kongresszus nagy többséggel megszavazott) megtiltja a faji, vallási, nemzetiségi, bőrszín alapján történő megkülönböztetést. Johnson kiállt azon vélemény mellett, amely szerint az esélyegyenlőséghez nem elegendő a szabad verseny, mivel a múltbéli hátrányokat is csökkenteni kell: ehhez pedig ún. „megerősítő intézkedésekre” van szükség, amelyek mintegy kompenzálják az adott kisebbség történelmi hátrányait. Ez a felfogás hozta magával azt a politikai kultúrát, amely évtizedekig mainstreamnek számított a különböző faji, vallási, etnikai stb. kisebbségekkel kapcsolatos amerikai politikában, és amely a teljesítményelv helyett a méltányosság szempontját helyezte a fókuszba.

A kvótákat mint a pozitív diszkrimináció eszközét jellemzően három területen szokták alkalmazni: a munkaerőpiacon, az egyetemi felvételnél és a parlamenti helyek elosztásánál. Utóbbiban elsősorban a skandináv országok rendelkeznek komoly múlttal, ahol 37% és 47% közötti a női politikusok aránya az egyes nemzeti parlamentekben. Az amerikai „kvótázás” a 70-es években indult, s az egyetemeket és a munkahelyeket érintette. A 1964-es Civil Rights Actet az amerikai munkaügyi minisztérium 1971-ben „továbbgondolta”, és kedvezményezett („védett”) csoportokat jelölt meg, amelyeket a lakossági arányuknak megfelelően kell foglalkoztatni. A kedvezményezettek közé kerültek a vietnámi veteránok, az 50 év feletti, a nők, a fogyatékosok, a feketék és a hiszánok.

A kvótarendszerrel kapcsolatos fenntartások az évek előrehaladtával egyre nyilvánvalóbbá váltak és bírósági ügyekben realizálódtak. Ilyen volt az 1978-as Kalifornia Egyetem kontra Allan Bakke-ügy,¹ az 1989-es ügyek: a Martin kontra Wilks-

¹ Allan Bakke fehér diákot a Kaliforniai Egyetem nem vette fel (kétszer sem), annak ellenére, hogy felvételi pontszáma magasabb volt, mint az ún. „minősített kisebbséghez” tartozó azon felvételizőké, akiket felvettek. Az egyetemen ekkor az a szabály volt érvényben, hogy minden 100 tanulóból legalább 16-nak kisebbségi személynak kell lennie. Bakke pert indított arra hivatkozva, hogy faji alapon zárták ki. Az alkot-

ügy,² a Wards cove Packing CO kontra Atonio-ügy,³ a Patterson kontra McLean Credit Union-ügy.⁴

A pozitív diszkriminációnak és a kvótarendszernek van egy sajátos amerikai hibája. A pozitív diszkrimináció egész legitimitása azon a felismerésen alapult, hogy korábban a feketékkel kapcsolatban rengeteg korlátozást alkalmaztak az USA-ban: a buszban hátul, elkülönülve kellett ülniük, nem volt nyitott számukra a felsőoktatás, bizonyos szakmák teljesen el voltak zárva előlük stb. Nem kétséges, hogy mindez igen igazságtalan volt. Ezen hátrányos megkülönböztetést az amerikai társadalom liberális gondolkodású elitje (elsősorban a demokrata elnökök fémjelezte korszakban) úgy próbálta orvosolni, hogy a korábban negatívan diszkriminált feketéknek pozitív diszkriminációval kívánt pluszlehetőségeket nyújtani. Az amerikai társadalom lelkére ráült az „ösbűn” miatti lelkiismeret-furdalás, és ezt megpróbálta kompenzálni; kézenfekvőnek tűnő, de nem túl szerencsés és egyáltalán nem helyes eszközökkel. Olyan helyzet állt elő, hogy a kvótarendszerrel operáló pozitív diszkrimináció olyan kisebbségeket is előnyben részesített, akiket nem ért történelmi igazságtalanság: például az egyre nagyobb számú hispánokat (vagy spanyol-amerikaiakat):

[...] manapság a kaliforniai lakosok közel negyede az Egyesült Államokon kívül született. Az még védhető lenne valamelyest, ha azt állítanánk: Amerikának folytatnia kell az egykori rabszolgákkal és leszármazottaikkal szembeni igazságtalanságok helyrehozatalát, de a történelem áldozata státust olyanokra is kiterjeszteni, akik tegnap szálltak le a Los Angeles-i reptéren, sokkal problematikusabb érvelés.⁵

De az is igencsak kérdéses, hogy az afroamerikaiakkal szembeni egykori diszkriminációhoz mi köze van 2008-ban egy fehérbőrű diáknak, akit érinti a kvótarendszer, és jobb eredménnyel sem őt veszik fel egyetemre, hanem egy hátrányos helyzetű kisebbséghez tartozót. Nagyon fontosnak tartom leszögezni, hogy álláspontom nem amellet érvel,

mány 14. kiegészítésére és éppen az 1964-es Civil Rights Actre hivatkozott, amely megtiltja a faji diszkriminációt. A bíróság neki adott igazat.

² Fehér alabamai tűzoltók az ellen tiltakoztak, hogy a helyi előírás szerint a fekete tűzoltókat a felvételinél és az előléptetésnél előnyben kell részesíteni. A Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy a múltbéli hátrányok nem adhatnak okot faji kvóták alkalmazására.

³ Egy alaszakai lazackonzervgyártó céget a nem-fehér munkásai azzal vádoltak, hogy diszkriminatív módon bánik velük, és elsősorban a fehér munkásokat alkalmazza magasabb munkakörökben. A Legfelső Bíróság ítélete határhő volt, mert a bizonyítási terhet megfordította: azaz a munkavállalónak, nem pedig a munkaadónak kell bebizonyítania az igazát, ha diszkriminációról van szó.

⁴ A bíróság döntésében a diszkriminációt ugyan tiltotta a munkahelyi felvételinél, de a munkaviszony során már nem.

⁵ „[...] nearly a quarter of California residents today were born outside the U.S. A case can be made that America must continue to redress the appalling injustice done to slaves and the descendants of slaves, but it's more problematic to assign historical-victim status to someone who landed at LAX yesterday.” James P. PINKERTON – Kristin DUNLAP GODSEY: *Why Affirmative Action Won't Die Republicans, the Courts, and California Have Declared War on it*, Fortune Magazine 1995. November 13., http://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune_archive/1995/11/13/207666/index.htm.

hogy a hátrányos helyzetű csoportoknak nem kell segítséget nyújtani a felzárkózásban. Véleményem szerint azonban a kvóta- és preferenciarendszer erre egy nagyon rossz és rigid válasz. A pozitív diszkrimináció tehát történetileg a feketékkel szembeni elnyomást hivatott (utólag) orvosolni, mint ilyen fölött azonban már igencsak eljárt az idő, ha megnézzük a mai Egyesült Államok etnikai sokszínűségét, ahol például az ázsiaiak is kisebbségnek számítanak, miközben körükben sokkal magasabb az egyetem végzettség aránya, mint amire a számuk predesztinálná őket. A kvótákhoz ráadásul pontos kategória-meghatározások kellene, márpedig ma már a helyzet sokkal bonyolultabb, mint a „feketék kontra fehérek” idejében.⁶

Az Egyesült Államokban komoly bírálói akadtak a pozitív diszkriminációnak. A két, talán legismertebb: Thomas Sowell afroamerikai közgazdász és Ward Connerly színesbőrű polgárjogi aktivista, író. Connerly egyúttal a kaliforniai 209. számú népszavazási kezdeményezés vezető alakja. 1996 novemberében a kaliforniaiak 54%-a megszavazta a kezdeményezést, amely gyakorlatilag az 1964-es Civil Rights Act érvrendszerét használta, amikor a pozitív diszkriminációt elítélte. De úgy tiltakozott a diszkrimináció ellen, hogy többek között éppen az előnyben részesítést ítélte diszkriminatívnak. Connerly és civil szervezete népszavazási kezdeményezésének sikere megszüntette az állami projekteknél és állami fenntartású iskolákban a nemre, színe, etnikumra vonatkozó diszkriminatív megkülönböztetést, legyen az korlátozó jellegű, vagy jelentsen preferenciális intézkedéseket.⁷ A kaliforniai alkotmányt ennek megfelelően módosították. A kezdeményezés más államokra is áttért, így legutóbb 2006-ban Michiganban volt sikeres egy hasonló kezdeményezés.

Érvek a pozitív diszkrimináció ellen

A pozitív diszkrimináció a hátrányos helyzetben lévők számára igyekszik előnyöket biztosítani. Maga a kifejezés az Egyesült Államokból ered, eredetileg a „megerősítő intézkedés” (*affirmative action*) eufemisztikus fogalmával jelölték, de a pozitív diszkrimináció, amely a magyar nyelvben is meghonosodott, találhatóbb, mivel itt valóban diszkriminációról van szó. Az egyik legelső probléma, ami a pozitív diszkriminációval kapcsolatban felmerül: az elvi kérdés. Lehet-e bármilyen jellegű diszkrimináció pozitív? Ha valakit (vagy egy csoportot) pozitívan diszkriminálok, nem jár-e azzal, hogy másvalakit (vagy egy másik csoportot) negatívan diszkriminálok? A diszkrimináció valójában nem semleges fogalom. A diszkrimináció egy zéró összegű játék, azaz ha valakinek juttattok, azt

⁶ „Just as the world-power game is no longer limited to the U.S. and the U.S.S.R., so racial politics in this country are no longer defined purely by the black-white divide that affirmative action was originally devised to redress. Indeed, with intermarriage among all ethnic groups on a steep rise, the very definition of ethnicity must be reconsidered; the boxes to be checked on bureaucratic forms often distort reality more than they reveal it.” (Uo.)

⁷ A pontos szöveg: „The state shall not discriminate against or grant preferential treatment to any individual or group on the basis of race, sex, color, ethnicity or national origin in the operation of public employment, public education or public contracting.”

úgy tudom megtenni, hogy mástól elveszek, őt kizárom. A pozitív diszkrimináción alapuló intézkedések közül a legtöbb vitát kiváltó a kvótarendszer alkalmazása. Ez két módon szokott realizálódni: a klasszikus esetben a lakossági számarányoknak megfelelő százalékot ír elő a faji, etnikai kisebbségekkel kapcsolatban az egyetemi, munkahelyi stb. felvételinél. A második típusa, amikor meghatároznak egy minimum szintet, azaz minimálisan hány százalékot kötelező felvenni az adott területen a hátrányos helyzetű kisebbségből. Utóbbira tipikus példa a női kvóták alkalmazása a politikában. A „kvóta-hívók” nagyrésze ma már nem megy el odáig, hogy a pontos lakossági arányszámokat kérje számon, de a minimum szint meghatározásával is statisztikai és kvantitív elveket érvényesít a kvalitatív tényezőkkel szemben.

A pozitív diszkrimináció védelmezői olykor el szokták ismerni, hogy a kvótarendszer talán valóban nem szerencsés a hátrányos helyzetűek lehetőségeinek javítására, de ezen érvelés szerint a pozitív diszkrimináció valójában nem egyenlő a kvótarendszerrel. A valóság az, hogy a pozitív diszkrimináció (elsősorban amerikai) történetének jelentős része arról tanúskodik, hogy kvótákkal igyekeztek meghatározni, egy adott egyetemre vagy munkahelyre hány százalék kisebbséget, hátrányos helyzetűt kell felvenni. A kvótarendszer azon alapul, hogy korábbi (legtöbbször meglehetősen elavult) népszámlálási adatok alapján meghatározzák, hogy az országos népesség hány százalékát teszik ki a különböző kisebbségek. Majd ezen arányok érvényesítését teszik kötelezővé az egyetemi és munkahelyi felvételük során. A helyzetnek van egy sajátos technikai problémája az Egyesült Államokban: az egyes államok meglehetősen eltérő kisebbségi arányokkal rendelkeznek. Kérdésként vetődhet fel: ilyenkor az országos arányokat kéne érvényesíteni minden államban? Igazságos ez? Vagy inkább minden állam számára saját kvótákat felállítani? Ilyenkor ugyanis „megágyaznak” annak a problémának, hogy a kedvezőbb kvótájú államokba átvándorlás kezdődjön meg. Ez tehát egy speciálisan amerikai „pluszprobléma”, amit a vegyes házasságok révén létrejövő etnikai keveredés csak tovább növel, így a pozitív diszkrimináció lassan statisztikailag menedzselhetetlenné válik.

Van magyar (vagy ha úgy tetszik, közép-európai) sajátossága is a kvótarendszernek, a numerus clausus és a zsidótörvények rossz emléke még sokáig kísérhet minket. A numerus claususban meghatározták, hogy maximálisan hány százalék zsidó tanuló vehető fel egyetemekre, majd az első zsidótörvény ezt a számarányosítást kiterjesztette bizonyos foglalkozási területekre is. Ha a kérdést fordítva tesszük fel, és azt határozzuk meg, hogy minimálisan hány százalékot kötelező felvenni adott kisebbségekből, akkor talán nem határozzuk meg azt is, hogy más csoportokból maximálisan hány százalék vehető fel? Ugyanaz történik, mint a numerus clausus esetében, azaz adminisztratív módon kialakítanak olyan komponenseket, amelyek függetlenek az egyéni teljesítménytől. Ez olyan jellegű problémákat vet fel, amelyek az amerikai felsőoktatásban jól ismertek: egy afroamerikai diákot kevesebb pontszámmal vesznek fel az egyetemre, mint a magasabb pontszámot elért fehér társát, csak azért, hogy a kvótát teljesíthessék. Vagy: ugyanannyi pontszámot értek közül mindig az afroamerikait részesítik előnyben.

Az 1960-as évektől kezdve a pozitív diszkrimináció testesítette meg bizonyos közgondolkodók, politikusok számára az egyik zászlóshajóját annak a törekvésnek, hogyan

tegyük igazságosabbá a világot. A kvótákkal és preferenciarendszerekkel kikényszerített pozitív diszkrimináció azonban hibás válasz egy létező problémára. A hátrányos helyzetűeket ugyanis nem a versenytől kell megóvni, hanem a versenyre kell felkészíteni. Márpedig a pozitív diszkrimináció az igazságtalanságokat igazságtalansággal, az egyenlőtlenséget egyenlőtlenséggel próbálja orvosolni. A pozitív diszkrimináció Ronald Dworkin jogfilozófus elméletével vág egybe, amely szerint a cél az egyenlőség a társadalmi hasznosság szempontjából, de ehhez eszközként felhasználható az egyenlőtlenség okozása. Azaz magasztosabb társadalmi célok érdekében elfogadható, ha valami egyenlőtlenséggel jár.

Az egyenlőség megteremtésének korlátai egyszerre tűnnek pragmatikus és morális talapzatúnak. Ha egy kezdő és egy már rutinosabb sakkozót ültetünk le egymással szemben, és szeretnék egy nagyjából egyenlő esélyű, izgalmas mérkőzést lejátszatni velük, akkor mikor járunk el igazságosan? Vajon akkor, ha megtiltjuk a rutinos sakkozónak, hogy léphessen a tisztjeivel? Esetleg egyéb módon megváltoztatjuk a szabályokat? Vagy pedig akkor, ha előtte felkészítjük a rutintalanabb sakkozót, és nyitási technikákat, stratégiákat és trükköket tanítunk neki? Véleményem szerint az első esetben a kezdő sakkozó győzelem esetén sem fogja úgy érezni, hogy igazságos csatában győzött, míg a második esetben igazságosabban és becsületesebben járunk el. És nem utolsósorban: az első esetben a kezdő sakkozó továbbra sem tanult meg játszani, nem sajátított el képességeket, csupán lehetővé tettük számára, hogy igazságtalanul győzzön. Becsületes, jóra való és erős igazságérzettel rendelkező ember pedig ilyet nem akar. Körülbelül ez a helyzet a különböző kvótákkal is. Ha lehetővé tesszük egy hátrányos helyzetű kisebbségnek, hogy alacsonyabb pontszámmal is bejusson az egyetemre, akkor talán helyesen jártunk el vele kapcsolatban? Nem akkor járunk el méltányosan, ha felzárkóztató, képességfejlesztő, iskolán kívüli képzésekkel, speciális szakképzésekkel hozzuk egy szintbe a tudását a többiekkel? Nem lehet a célunk, az, hogy egy futóversenyen a legjobbaknak összekötözzük a lábát, s így biztosítsunk esélyegyenlőséget a többieknek. A célunknak mélyebbnek kell lennie, vagyis mikorra magához a startvonalhoz odaállnak, megkapják a megfelelő felzárkóztatást és képzést a lemaradók is.

Ennek a „futóverseny” vagy „sakkmeccs” előtt kell megtörténnie, nem a szabályokat kell átírnunk. Ugyanis a kvóta alapján felvetteknek rögtön három problémával is kell szembesülniük. 1) Az, hogy őket felvették, csak azért volt lehetséges, mert másvalakit, aki jobb eredményt ért el, kizártak, tehát akaratukon kívül valakivel rosszat tettek, amikor másvalakit miattuk diszkrimináltak. 2) Nem tesz jót az önbecsülésüknek, hogy az ő kedvükért „lejjebb vitték a lécet”: az alacsonyabb elvárások miatt azoknak sem tesz jót a pozitív diszkrimináció, akik hivatalosan a kedvezményezettjei. Az így felvett egyének teljesítményét ugyanis akkor is degradálja és „gyanússá” teszi, ha valóban tehetségesek. És végül: 3) nem változott semmi a tudásukban, ez a deficit pedig egy későbbi akadálnál ugyanúgy meg fog mutatkozni, ugyanis nem orvosoltuk. Az első ponttal kapcsolatos problémákra a már említett Ward Connerly, az Amerikai Civiljogi Koalíció (egyébiránt fekete és indián felmenőkkel is rendelkező) elnöke is rámutatott: „If it was wrong when I was born in '39 [...] it's wrong now», he said. »If

it was wrong to do it against a brown-skinned man, it's wrong to do it against a white man.«⁸

További probléma, hogy a pozitív diszkrimináció visszaélésekre ad módot, mivel arra késztet egyeseket, hogy a kivételezett csoporthoz tartozást ilyen-olyan módon bebizonyítsák. Emellett az Egyesült Államokban a pozitív diszkrimináció ellenzőinek egyik fontos érve volt, hogy a kedvezményezett etnikai, faji csoportok demográfiai növekedése többszöröse a nem preferált csoportokénak. Azaz a kvóták alapjául szolgáló számok már idejétmúltak, a kisebbségek számaránya között pedig átrendeződés figyelhető meg (például legjobban a hispanók aránya növekszik).

Szintén nehezen védhető a pozitív diszkriminációnak azon jellegzetessége, hogy a hátrányos helyzetért, bőrszínért stb. járó egyetemi pluszpontok, a parlamenti helyek női kvóta alapján történő meghatározása olyan tényezőket „jutalmaznak”, amelyek kívül állnak az egyén befolyásán, ezért szembemennek a teljesítményelvvel, amelyet másodlagosként kezelni épp ezeken a területeken egyet jelent a tehetség kibontakoztatásának ellehetetlenítésével és a kontraproduktivitással. A pozitív diszkrimináció által hátrányosan érintett csoportok esetében az általuk nem alakítható tulajdonságaikat „büntetjük”. Ezért ők olyan hátrányt szenvednek, amit nem áll módjukban csökkenteni. Ellenben azokat a csoportokat, amelyeket éppen felzárkóztatni akarunk (mert valóban hátrányt szenvednek), valójában pluszpontok és fix helyek nélkül is lehet segíteni. A kvótarendszer és a pozitív diszkrimináció hibája továbbá, hogy a támogatott csoportokban erősödhet az „áldozat” szerep, ami gátja a belső motivációnak, annak, hogy képességeiket és tudásukat fejlesszék, hiszen a kvótarendszer enélkül is lehetővé teszi (legalábbis megkönnyíti), hogy felvegyék az érintett csoportba tartozót az adott helyre. A kvótarendszer ugyanis nem esélyegyenlőséget jelent (ezt a felzárkóztatás jelentené), hanem numerikus egyenlőséget. Ugyenezen oknál fogva tartom hibásnak az egyes elképzelések (Sándor Klára és Magyar Bálint kezdeményezése) szerint a politikában érvényesítendő ún. „női kvótát”, amely a skandináv államokban nagy népszerűségnek örvend.

Miért áll szemben a pozitív diszkrimináció a konzervativizmussal?

A pozitív diszkrimináció a *social engineering* (társadalom-mérnökség) gondolatából fakad, amely azt feltételezi, hogy a tökéletes társadalom megteremthető, „megtervezhető”. Ezzel szemben a konzervatívok legalább négy fő okból szemben állnak a társadalom-mérnökség és a pozitív diszkrimináció gondolatával.

1. A konzervatívok a társadalmat organikus egésznek fogják fel, amely „élő”, azaz nem operálható, alakítható kedvünkre. Ebben az igazságtalanságok és méltánytalanságok kijavítására a közösségelvűség, a helyi szint erősítése, az emberi kapcsolatok és a ci-

⁸ *Affirmative action ban heads for ballot in 5 states*, CNNPolitics.com, <http://edition.cnn.com/2008/POLITICS/03/07/affirmative.action>.

vil szervezetek védőhálója alkalmasabb, mint a felvilágosult abszolutizmus felülről irányított tervező-rationális okoskodása.

2. A konzervatív elfogadja a társadalmi különbségeket, az egyenlőségesdit pedig mindig gyanakodva figyeli. Ebből fakadóan az egyéni kezdeményezőkézség, a verseny, a teljesítményelvűség és a tulajdon pártján áll a kivételezéssel, előnyben részesítéssel és a túlszabályozással szemben. A társadalmi különbségek az emberek különbözőségéből, a fizikai tulajdonságok és a képességek, tehetség különbözőségéből fakadnak, ezeket java-részt *nem lehet*, és csak mérsékelten, megfontoltan *szabad* korlátozni.

3. A konzervatív nem maradi, hanem „fontolva haladó”, azaz, ahogy Oakeshott is rámutat: a már ismertet részesíti előnyben az ismeretlennel szemben, a gyakorlati és helyi tudást az elvonttal szemben. Teszi mindezt azért, mert a konzervatív emberkép szerint az ember mint egyén esendő és tökéletlen, az emberi bölcsesség évszázadok hagyományának tudásbeli felhalmozódása. Maga a társadalomszerkezet is organikus fejlődés útján tökéletesedik, sohasem a gyors, erőszakos, felülről jövő és elvont reformálások viszik előbbre (lásd a jakobinusok, a kommunizmus csődjét, a tervgazdaságot stb.). Így egyetlen egyén sem lehet annyira gögös, hogy úgy ítélhesse meg, az ősök bölcsességével, milliók tudásával szemben ő tudja a tökéletes receptet valamely társadalmi baj gyógyítására, és ehhez minden eszközt hajlandó is megragadni.

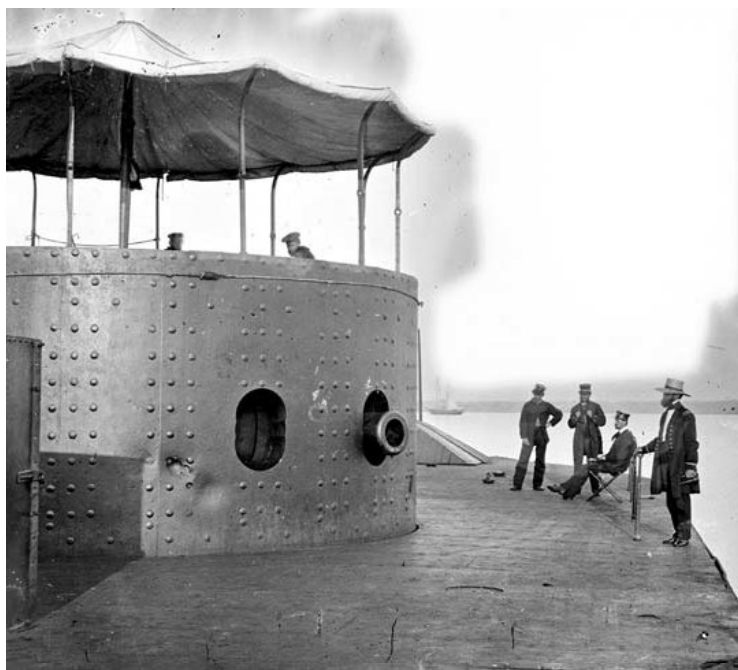
4. A konzervatív embert különösen sérti a kvótarendszer mint egy elvont politikai-társadalmi cél megvalósításának rigid eszköze, amely alkalmatlan arra, hogy létező hátrányokat igazságosan orvosoljon, csupán numerikus egyenlőséget hoz létre. Mint ilyen: tökéletes manifesztációja a társadalom-mérnökségnek.

*

Igyekeztem röviden áttekinteni a pozitív diszkrimináció, azon belül is elsősorban a kvótarendszer szükségszerű hiányosságait és hibáit, amelyek ahelyett, hogy igazságosabbá tennék a társadalmat, újabb igazságtalanságokat szülnek. Természetesen nagyon fontos, hogy a hátrányos csoportok továbbra is megkapják azt a támogatást, amelynek révén a társadalom integráns és hasznos részei lehetnek, de az ehhez vezető út nem a pozitív diszkrimináció, hanem a felzárkóztatás. Mivel a társadalom legfontosabb összetartó ereje a szolidaritás, az esélyek egyenlőségének biztosítása és a jogegyenlőség, egy modern demokratikus állam nem teheti meg, hogy hátrányos helyzetű tagjait magára hagyja; a társadalom nem összeverődött egyének összessége, hanem egy magasabb szinten: közösség, organizmus. Ugyanakkor egyetlen nemzet sem engedheti meg magának, hogy a tehetség és egyéni kezdeményezőkézség kibontakozásának útjába álljon, és az egyenlőséget „*summum bonum*”-nak tekintse. Éppen ezért nagyon fontos, hogy „az idők hajnalától” minden emberi közösségben újra meg újra felbukkanó problémára megfelelő és nem utolsósorban igazságos választ adjunk, még akkor is, ha az nem a könnyebbik és kényelmesebbik út.

A Johnson erődben, Dél-Karolina, 1865

Folyami hadihajó a James-folyón, Virginia, 1862